

הרב אריה ויזל

"זה בני" באינו מוחזק לבנו¹

ראשי הפרקים

פתיחה

חלק א: נאמנות יכיר

1. ירושה

2. פטור מיבום וחליצה

3. אכילת תרומה

4. יוחסין

חלק ב: שיטת הרמב"ם

דרך א: מעיקר הדין נאמנות יכיר אף ליבום ויוחסין

1. ירושה

2. יבום

3. יוחסין

דרך ב': נאמנות ביחס לירושה ולא ביחס לשאר דינים

דרך ג' ברמב"ם ובראשונים הסוברים שנאמן באינו מוחזק לבנו

תמצית הדברים

פתיחה

אומרת התורה (דברים כא, יז): "כי את הבכר בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים בכל אשר ימצא לו כי הוא ראשית אנו לו משפט הבכרה".

אנו מוצאים בכמה מקומות שבפסוק זה העניקה התורה סמכות לאב להכיר את אחד מבניו כבכור, ובכך להעניק לו פי שנים בירושת האב. בב"ב (קכז, ב) מבואר שרבי יהודה סובר שסמכות זו ניתנה לאב גם במקום שמוחזק לנו שכן אחר הוא הבכור, וכן שסמכות זו מעניקה לאב אפשרות לפסול את אחד מבניו, ש"כשם שנאמן אדם לומר זה בני בכור כך נאמן אדם לומר זה בן

¹ התודה והברכה לידידי הרב אלקנה ויצן על ליבון ולימוד סוגיא זו (ורבות אחרות) עמו.

גרשה וזה בן חלוצה". מאידך חכמים סוברים שכאשר מוחזק לנו שאחד מבניו הוא בכור אין האב נאמן, וכן שהאב אינו נאמן לפסול את אחד מבניו.

פשט הכתובים מתייחס להכרת אדם שמוחזק לנו כבנו של האב,² וכאמור במקרה כזה לרבי יהודה ניתנה לאב סמכות להכירו בככור וכן לפסול אותו. במאמר זה נברר האם הסמכות שנתנה לאב אמורה גם ביחס למי שאינו מוחזק לנו כבנו, היינו במקרה שפלוגי אומר על אלמוני "זה בני" ובכך מכירו כבנו. גם אם אכן ניתנה לאב נאמנות כזו, נברר ביחס לאילו תחומים ניתנה סמכות זו.

מאמר זה יחולק לשני חלקים. בחלק הראשון, הקצר יותר, נסקור בקצרה את המקרים שבהם דנו הראשונים ואחרונים בשאלה זו. בחלק השני נאריך לברר את שיטת הרמב"ם בענין זה.

חלק א: נאמנות יכיר

1. ירושה

המשנה אומרת: (ב"ב קלד, א): "האומר זה בני נאמן".

הגמרא מבארת: "זה בני נאמן למאי הלכתא? אמר רב יהודה אמר שמואל: ליורשו, ולפטור את אשתו מן היבום. ליורשו, פשיטא! לפטור את אשתו מן היבום אצטריכא ליה. הא נמי תנינא: מי שאמר בשעת מיתתו יש לי בנים - נאמן, יש לי אחים - אינו נאמן! התם דלא מוחזק לן באח, הכא אף על גב דמוחזק ליה באח. אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל: מפני מה אמרו זה בני - נאמן? הואיל ובעל שאמר גרשתי את אשתי - נאמן. א"ר יוסף: מריה דאברהם, תלי תניא בדלא תניא! אלא אי אתמר הכי איתמר, א"ר יהודה אמר שמואל: מפני מה אמרו זה בני נאמן? הואיל ובידו לגרשה".

מדברי הגמרא עולה שהכרת האב "זה בני" על ילד שאינו מוחזק כבנו מועילה, בין לכך שילד זה ירש אותו, ובין לכך שאשתו פטורה מיבום.

² "כך מורה ענין פסוק זה כי את הבכור בן השנואה יכיר, וזה קאי על פסוק הקודם, כי תהיינה לאיש שתי נשים וילדו לו וכו', הרי דמפורש בענין דהא שהוא בנו הוא ידוע ומוחזק לנו מנשואיו את אשתו ומלידתה את הבן, רק על הבכורה אין אנו יודעים, והוא מכיר אותו, כלומר מעיד עליו שהוא בכור, אבל כשאינו מוחזק לנו שהוא בנו בזה לא איירי הפרשה כלל" (תורה תמימה שם אות קיח).

יש ראשונים³ המבארים שהכרת האב "זה בני" ביחס לירושה, איננה מבוססת על דין יכיר, אלא על כך שבידו של האב להקנות לבן את הנכסים בתורת מתנה, ומתוך כך הוא נאמן להכירו כבנו.

הרשב"ם ביאר שהטעם לכך שאינו נאמן משום יכיר הוא, שדין יכיר אמור רק היכא "דידעינן שהוא בנו אך אינו ידוע אם בכור הוא אם לאו ואתא קרא למימר דכיון דידעינן דבנו הוא נאמן לומר בכורי הוא. אבל היכא דלא ידעינן אי בנו הוא או לאו לא מהימנינן ליה אלא לנכסים שיש לו עכשיו משום דאיכא למימר מיגו". גם התוספות ביאר כעין זה. נמצא שראשונים אלו סוברים שאין לאב נאמנות של יכיר ביחס לילד שאינו מוחזק כבנו.⁴

מאידך, ראשונים אחרים חולקים על דרך זו, והם סוברים שיכיר מהני גם במקרה שאינו מוחזק כבנו.⁵

ההשלכה המעשית הנובעת משני ביאורים אלו היא האם הכרת האב מועילה גם ביחס לנכסים הבאים לאחר מיכן. לחבל הראשונים הסוברים שהכרה זו מבוססת על מיגו דבידו להקנות את הנכסים, אין היא מועילה להקנות נכסים הבאים לאחר מיכן.⁶ אמנם לחבל הראשונים הסוברים שהכרת האב מועילה משום יכיר, הכרה זו מועילה גם ביחס לנכסים הבאים לאחר מיכן.⁷

אלא שיש לבאר מה הטעם לכך שאדם נאמן להכיר גם מי שלא מוחזק כבנו, שהרי בשלמא כאשר הוא מוחזק כבנו, מובן שבדין יכיר נתנה התורה לאב

³ רשב"ם (ד"ה לירשו), תוספות (ד"ה לירשו), עליות דרבינו יונה (ד"ה לירשו), ר"י מיגש (ד"ה האומר), נימוקי יוסף (סא,ב בדפי הרי"ף ד"ה לירשו).

⁴ בירושלמי (ב"ב ג,א) מובאים דברי ר' אבהו שאדם נאמן לומר "זה בני" משום שודאי שאדם אינו חשוד לומר זאת, ומה לו לשקר בכך. וכתב האור שמח (נחלות ב,ד) שהסיבה שר' אבהו נימק דבריו דוקא באופן זה, משום שהוא סובר שבתורת יכיר אין אדם נאמן על מי שאינו מוחזק כבנו.

⁵ מאירי (ב"ב קלד,א בשם גדולי המפרשים וכן הוא מכריע בעצמו), רשב"א (קלד,ב ד"ה לירשו), ריטב"א (ב"ב קלד,א ד"ה האומר), ר"ן (קלד,ב ד"ה לירשו), רא"ש (פ"ח סימן לט) בשם הר"מ. והנה השי"ש [ב,כ ובאבני"מ (ד,כב)] למד בדעת הרא"ש בתשובה (כלל פב סימן ב) שאינו נאמן מדין יכיר כשאינו מוחזק לבנו, ומאידך מדברי הרא"ש בב"ב הני"ל משמע שנאמן אפילו שאינו מוחזק לבנו, וכן הוא בעצמו בקצוה"ח (רעו,ב) ביאר כן בדעת הרא"ש, ונמצא שישנה סתירה בדעת הרא"ש, ואף ישנה מבוכה בהבנתו של קצות החושן את הרא"ש, וראה לקמן (הערה 36) יישובו של הרב ישראל לסתירה ברא"ש.

⁶ כמבואר ברשב"ם, תוספות ורבינו יונה המוזכרים בהערה 3.

⁷ כמבואר בראשונים המוזכרים בהערה 5.

נאמנות ביחס לבנו, אך מדוע שיהיה לו נאמנות על מישהו זר לומר שאלמוני הוא בנו?

בשלב זה אפשר לומר שאכן התורה לא נתנה לו נאמנות לומר על מישהו זר שהוא בנו, ורק ביחס לדיני ירושה התורה נתנה נאמנות לכך. זאת על פי סברא שתוצג לקמן ביתר אריכות, שבנוגע לירושה, דין יכיר מבוסס על כך שהאב הוא הבעלים של ממונו, וממילא ניתנה לו הסמכות לקבוע מי יהיה הבעלים על ממונו. על כן ניתן להבין שסמכות זו ניתנה גם ביחס למי שלא הוחזק כבנו שהרי הוא הבעלים על הממון והוא יכול לקבוע מיהו בנו וע"י כך להוריש לו.

אמנם האחרונים למדו שהסוברים שנאמן להכיר מי שלא מוחזק כבנו, סוברים זאת גם ביחס לשאר דינים ולא רק ביחס לדיני ירושה.

2. פטור מיבום וחליצה

הגמרא נימקה שהסיבה שנאמן לפטור אשתו מיבום על ידי הכרת הבן היא משום ש"בידו לגרשה". לכאורה מכך שהגמרא כתבה דוקא טעם זה, מוכח שלא מועיל "יכיר" כשאינו מוחזק לבנו, וקשה על הראשונים הסוברים שיכיר מועיל גם באופן כזה.

השב שמעתתא (ש"ב פ"כ) ועוד אחרונים⁸ תירצו שיכיר מועיל רק ביחס לדינים הנוגעים לבן, אך יבום זה ענין הנוגע לאשה ולא לבן, ועל כן הגמרא אמרה שהסיבה שיכול לפטור אשתו מיבום היא משום ש"בידו לגרשה".

⁸ גם רע"א (קמא תשובה קי) חשב לתרץ כן, ותלה יסוד זה במחלוקת הראשונים מהו המקור לכך שאב נאמן לפסול את בנו. ר' אליהו מפרי"ש כתב (תוספות יבמות מז, א ד"ה כך נאמן) שהמקור לכך שאב נאמן לפסול את בנו הוא הפסוק "בן השנואה יכיר" (דברים כא, ז). אמנם התוספות לומד זאת מכך שהאב נאמן להכיר את אחד מילדיו כבכור, וכאשר האב אומר על אחד מבניו הקטנים שהוא בכור נמצא שהוא פוסל את הבנים הגדולים ומחשיבם אותם למזרים ומכל מקום הוא נאמן, ואם כן זהו המקור לכך שאב נאמן לפסול את בנו. רע"א אומר שלפי ר' אליהו שישנו לימוד מפורש שהאב יכול לפסול את בנו, אכן אפשר לומר שדין יכיר הוא רק ביחס לדיני הבן אך לא ביחס ליבום הנוגע לאישה ולא לבן, אמנם לפי תוספות שאב יכול לפסול בן גדול משום שנאמן להכיר בן קטן כבכור, נמצא שאנו אומרים שלא האמינה התורה לחצאין, וכיון שהוא נאמן ביחס לקטן ממילא הוא נאמן לפסול את הגדול, ואם כן הוא הדין כאן שכיון שנאמן ביחס לבן ממילא נאמן גם לפטור את האם מיבום. על תירוץ זה העיר רע"א שני דברים: א. מסתבר לומר שלא האמינה תורה לחצאין, ועל כן תירוץ זה רחוק. ב. נראה שהלכה אינה כ"ר אליהו מפרי"ש, ע"ש כיצד הגיע לכך. הרב דוד רפפורט (קובץ חזון ישעיהו ח"ב עמוד לה), והגרשי"ש (חדושי רבי שמעון כתובות סימן כח) תירצו כש"ש, והגרשי"ש הוסיף (שם) תוספת ביאור לתירוץ זה ע"ש.

"זה בני" באינו מוחזק לבנו

אחרים⁹ תירצו שהגמרא נאמרה על ידי שמואל, ושמואל הרי מסופק (ב"ב קכז, א) האם הלכה כחכמים או כרבי יהודה. לחכמים שסוברים שהאב אינו נאמן להעיד על בנו כאשר ישנה חזקה נגדית, הוא הדין שהאב לא נאמן להעיד "זה בני" ביחס לילד שאינו מוחזק כבנו, ועל כן הגמרא הוצרכה לומר שהוא נאמן לפטור את אשתו מיבום רק משום ש"בידו לגרשה", אך לרבי יהודה שהאב נאמן להעיד על בנו גם במקרה שמוחזק לנו אחרת, האב אכן נאמן להעיד "זה בני" אף על מי שאינו מוחזק כבנו.¹⁰

המסקנה העולה מתירוצים אלו היא שמעיקר הדין לדעה הסוברת שנאמן אפילו באינו מוחזק לבנו, נאמן גם ביחס לשאר עניינים ולא רק ביחס לירשה.

3. אכילת תרומה

הגמרא אומרת (כתובות כה, ב): "תניא הרי שבא ואמר בני זה וכהן הוא נאמן להאכילו בתרומה ואינו נאמן להשיאו אשה דברי רבי אמר לו ר' חייא אם אתה מאמינו להאכילו בתרומה תאמינו להשיאו אשה ואם אי אתה מאמינו להשיאו אשה לא תאמינו לאכול בתרומה א"ל אני מאמינו להאכילו בתרומה שבידו להאכילו בתרומה ואיני מאמינו להשיאו אשה שאין בידו להשיאו אשה".

מבואר בגמרא שאב יכול להעיד "זה בני" ונאמן להאכילו בתרומה משום שבידו להאכילו בתרומה, ומשמע שאינו נאמן משום יכיר, והקשה קצות החושן (רעז, ב) לסוברים שיכיר מהני גם באינו מוחזק לבנו, מדוע אינו נאמן משום יכיר להאכילו בתרומה? בעקבות קושיא זו הכריע קצוה"ח כדעת הסוברים שיכיר לא מהני באינו מוחזק לבנו.

⁹ מהר"ם א"ש (אמרי אש אהע"ז סימן צ), חלקת יואב (אהע"ז סימן לו ד"ה צריך), אור שמח (יבום ג, א). וראה תירוצים נוספים לקושיא זו: או"ש (שם), קוב"ש (אות תנו), חידושי רבי שלמה (יבמות סימן יא).

¹⁰ לעיל הבאנו שהרשב"ם (קלד, ב ד"ה לירשו) סובר שהכרת האב אינה מועילה במקרה שלא הוחזק כבנו, אמנם הרשב"ם סותר עצמו, שהרי במקום אחר (קכז, ב ד"ה אינו) הוא כתב שכן נאמן משום יכיר, וכבר הקשו זאת אחרונים רבים (ראה למשל בגליון השי"ס שם). לדרך זו המבארת את דברי שמואל בגמרא (קלד, ב) כחכמים ניתן לתרץ גם סתירה זו ברשב"ם, שדברי הרשב"ם לעיל הם כשיטת רבי יהודה שמועיל יכיר מול חזקה ולכן מועיל יכיר גם כשלא הוחזק כבנו ודברי הרשב"ם כאן שיכיר אינו מועיל משום שהגמרא נאמרה כשיטת חכמים ולשיטתם יכיר לא מועיל כשלא הוחזק כבנו, וכן תירצו הרשב"ש (קכז, ב ד"ה האמר) ועוד אחרונים.

השואל ומשיב¹¹ תירץ שביחס לתרומה אב אינו נאמן להכיר מי שאינו מוחזק כבנו, שהרי כדי לאכול בתרומה מלבד התנאי שיהיה בן כהן, ישנו תנאי נוסף שהבן לא יהיה חלל, ואם כן אף שאנו מאמינים לכך שהוא בנו, מכל מקום אפשר שאמו היא גרושה או חלוצה וביחס לזה לא מצינו שתהיה נאמנות לאב לומר שבנו אינו בן גרושה וחלוצה.

גם הגרנ"ט (כתובות ס"י לז) והגר"ח מבריסק (ראה טבעת החושן ס"י רעז משמו) כתבו כדרך זו, והוסיפו בכך ביאור. פסול חללות נוצר בשני אופנים: א. ביאת כהן בפסולה לכהונה גורמת לכך שהבן הינו חלל. ב. יחוס הבן אחר אימו, שמשום שהאם היא חללה גם הבן נחשב כחלל.¹²

מתוך כך הם ביארו שהנאמנות שניתנה לאב בדין יכיר היא רק להעיד על מה שנוגע ליצירת הבן, שהאב נאמן להעיד שבנו אינו נוצר ממעשה ביאה של חללות, אך אין לו נאמנות להעיד על יחוס האם וממילא על יחוס הבן, משום שזה אינו נוגע אליו אלא לאחרים ועל כך הוא לא קיבל נאמנות.¹³ כיון שאפשר שהבן פסול משום שאימו חללה, אין האב נאמן להאכיל את בנו בתרומה, שהרי כאמור על יחוס הבן אין לאב נאמנות.¹⁴

ובאמת המאירי (כה, ב ד"ה זה שכתבנו) הביא שיש אומרים שמה שנאמן אב להכיר בנו ככהן זה משום יכיר ועל כן הכרה זו שייכת רק באב ולא בשאר קרובים ונמצא שגם הנאמנות להאכילו בתרומה כשאינו מוחזק כבנו

¹¹ דברי שאול עדות ביוסף ח"א חו"מ רעז, יב.

¹² הגר"ח הוכיח יסוד זה מדברי המשנה (קידושין סו, א): "כל מקום שיש קידושין ויש עבירה הולד הולך אחר הפגום כגון אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט". והקשה הגר"ח הרי הרמב"ם בפירוש המשניות (סוף פ"ג קידושין) ביאר שהולד חלל ופסול לכהונה משום שעצם הביאה פוסלתו ואם כן מדוע המשנה מביאה את בן גרושה וחלוצה לכהן הדיוט בתור דוגמא של הכלל "הולד הולך אחר הפגום"? מכאן הוכיח הגר"ח שחלל פסול גם משום יחוסו אחר האם ולא רק משום שנוצר ממעשה ביאה פסול. עיקר יסוד זה שנעשה חלל מצד שני סיבות מופיע בחידושי הגר"ח (איסור"ב יז, ב).

¹³ הגרנ"ט כתב שמטעם זה האב אינו נאמן לומר שהבן נולד ממזרת משום שממזר אינו מקבל גדר ממזר מחמת ביאת עבירה אלא משום יחוסו של הבן אחר אימו שמכיון שאימו ממזרת גם הוא מקבל דין ממזר. והוא הדין שאינו נאמן לומר שבנו נולד משפחה, שהרי גדר עבד אינו נובע מכך שאביו בא על שפחה אלא משום יחוסו של הבן שהוא נולד מאם שפחה.

¹⁴ על כך העיר בטבעת החושן: "ואף שיש מקום לומר דאם נאמן על ביאתו ממילא גם האם כשירה, מ"מ הם שני דינים מיוחדים, אלא שיש לפקפק עדיין ע"ז".

"זה בני" באינו מוחזק לבנו

מבוססת על יכיר. אלא שדבריו צ"ב, שהרי כאמור הגמרא אומרת שהנאמנות מבוססת על כך שבידו להאכילו בתרומה ולא על יכיר.¹⁵

גם כאן משמע מהאחרונים שהדעה הסוברת שנאמן גם באינו מוחזק לבנו, נאמן גם ביחס לדינים נוספים ולא רק ביחס לדיני ירושה.

4. יוחסין

הגמרא ביבמות (סט,ב) דנה מה דינו של העובר בארוסה שעיברה. הריטב"א (שם ד"ה אבל היכא) מביא מחלוקת ראשונים במקרה שהאישה אומרת שאין העובר מהארוס וממזר הוא, אך הארוס אומר שהעובר ממנו וכשר הוא. יש אומרים שהולד ספק ממזר כיון דברי וברי הוא, ומאידך יש אומרים שהארוס נאמן להכשירו מדין יכיר, "דכיון שהאמינתו תורה לפוסלו כ"ש שנאמן להכשירו". הריטב"א עצמו מכריע כדעה השניה שהארוס נאמן.

ב' דעות אלו הובאו ברמ"א (אהע"ז ד, כט).

העובר אינו מוחזק כבנו של הארוס, ונמצא שלדעה הסוברת שהארוס נאמן להכשיר את הולד, יכיר מועיל גם באינו מוחזק לבנו, ואם כן השיטות הסוברות שיכיר אינו מועיל באינו מוחזק לבנו יסברו כדעה הראשונה שהארוס אינו נאמן להכשיר את הולד. לדרך זו, המחלוקת המובאת בריטב"א האם הארוס נאמן להכשיר את העובר, מבוססת על המחלוקת היסודית האם יש לבעל נאמנות באינו מוחזק כבנו. כן למד קצוה"ח [רעז ס"ק ב ובאבנ"מ (ד ס"ק כב)].

ה"גדול" ממינסק כתב¹⁶ שגם הסוברים שאין הארוס נאמן להכשיר את העובר, זה משום שהם סוברים שיכיר מועיל רק לפסול את הבן ולא להכשירו,¹⁷ ולא משום שאין יכיר באינו מוחזק לבנו.¹⁸ מכל מקום מבואר שנאמנות יכיר היא גם ביחס ליוחסין ולא רק ביחס לירושה.

¹⁵ וראה לקמן ביאורו של הרב ז'ולטי בדעת הרמב"ם, ובדבריו שם הוא מתרץ גם את המאירי.

¹⁶ אור גדול ח"א סימן ב ד"ה אמנם יש לדחות.

¹⁷ קצוה"ח (שם) הצביע על כך שבירושלמי (כתובות ב,ז) אכן משמע, שדין יכיר בכללותו אינו מועיל להכשיר אלא רק לפסול.

¹⁸ בביאור הגר"א (שם ס"ק עה) כתב שהדעה הסוברת שאין הארוס נאמן, זה משום שהיא נוקטת כתוספות ר"ד (ב"ב קכח,ב ועוד) שהאב אינו נאמן ביכיר כאשר האם מכחישה

ראינו שישנה מחלוקת האם אדם נאמן להכיר מי שאינו מוחזק כבנו, והראנו באופן פשוט שהדעה הסוברת שהוא כן נאמן, סוברת שהוא נאמן בתחומים רבים הן ביחס להכיר אותו כבנו לענין ירושה והן ביחס להכירו כבנו לענין תרומה ויוחסין.

עתה נבוא לברר את שיטת הרמב"ם.

חלק ב: שיטת הרמב"ם

דרך א: מעיקר הדין נאמנות יכיר אף ליבום ויוחסין

1. ירושה

כתב הרמב"ם (נחלות ב, יד): "אפילו אמר האב על מי שלא הוחזק בנו כלל זה הוא בני ובכורי הוא נאמן".

מבואר שהרמב"ם סובר שביחס לירושה נאמן להכיר גם מי שלא הוחזק כבנו.

אמנם מדברים אלו של הרמב"ם, אין הכרח להסיק שנאמן גם לפסול מי שלא הוחזק כבנו, משום שאפשר שרק ביחס לדיני ירושה ניתנה לו הסמכות להכיר מי שאינו מוחזק כבנו ולא ביחס לשאר עניינים. הנחה זו מבוססת על דברי אחרונים רבים¹⁹ שביארו שדין יכיר, היינו סמכות האב להכיר את בנו, מבוססת על שני דינים שונים. א. דין יכיר הנוגע לדיני ירושה. ב. דין יכיר הנוגע לדיני יוחסין. דין יכיר הנוגע לדיני ירושה מיוסד על כך שהוא הבעלים על הממון, ועל כן ניתנה לו הסמכות לקבוע את דיני הממון, היינו לומר על פלוני שאינו בנו וממילא מפקיעו מתורת ירושה, וכן להיפך לומר על פלוני שהוא בנו, ובכך הוא מכניסו לתורת ירושה.

מאידך דין יכיר הנוגע לדיני יוחסין הוא דין אחר שבמסגרתו נתנה תורה לאב סמכות להעיד על יחוסו של בנו.

לאור זאת מובן היטב, שדוקא ביחס לדיני ירושה נתנה התורה סמכות להכיר גם מי שאינו בנו, שהרי הוא הבעלים על הממון ובכוחו לקבוע מי ירשו, אמנם

אותו. והעירו (אנצ"ת כרך כד עמ' תקמא ציון 469) שברמ"א לא משמע כן, שהרי הרמ"א לא הזכיר שיטה זאת בשאר המקומות (ראה סעיף כז שם).

¹⁹ ר' שמואל רוזובסקי (שם אות ב), הרב זולטי (ספר הזכרון למרן הגר"ח שמולאביץ זצ"ל עמ' תקנח והלאה), ברכת אברהם (בי"ב קכז, ב עמוד רנה והלאה).

"זה בני" באינו מוחזק לבנו

אין לו סמכות לקבוע את הייחוס, שהרי מסתבר שסמכות זו ניתנה דוקא לאב שמוחזק לנו בבנו, ולא לפלוני שטוען "זה בני" על סתם אחד מן השוק.²⁰

2. יבום

כתב הרמב"ם (יבום ג, ד) "מי שזינה עם אשה בין פנויה בין אשת איש ונתעברה ואמר זה העובר ממני הוא ואפילו היא מודה לו אע"פ שהוא בנו לענין ירושה הרי זה ספק לענין יבום כשם שזינת עמו כך זינת עם אחר ומאין יודע הדבר שזה בנו ודאי והרי אין לו חזקה אלא לעולם ספק הוא ולהחמיר דנין בו חולצת ולא מתיבמת".

הרמב"ם אומר שמי שזינה עם פנויה נאמן לומר שזה בנו לענין ירושה אך לא לענין יבום וחליצה.

במחשבה ראשונה היה נראה לבאר את דבריו לאור דברי האחרונים הנוקטים שגם לסוברים שיכיר מועיל בשאינו מוחזק לבנו, זה רק ביחס לדינים הנוגעים לבן, אך לא ביחס לדינים שאינם נוגעים לבן. על כן הרמב"ם סובר שיכיר מועיל גם באינו מוחזק לבנו כמו שהוכחנו לעיל מהלכות נחלות, אך מכל מקום לענין פטור מיבום אין האב נאמן, שהרי יבום זה ענין הנוגע לאשה ולא לבן.²¹

אמנם לכשנדקדק בלשון הרמב"ם נראה שאי אפשר לבאר כן, שהרי אם הרמב"ם היה סובר שיכיר אינו מועיל ביחס לפטור מיבום וחליצה משום שזה אינו נוגע לבן, היה עליו לנמק זאת. ואדרבה הרמב"ם כתב: "כשם שזינת עמו כך זינת עם אחר ומאין יודע הדבר שזה בנו ודאי", ומשמע שאכן מעיקר הדין ניתנה לו סמכות להכיר אפילו אדם מן השוק שאינו מוחזק כבנו

²⁰ כן כתבו האחרונים המוזכרים בהערה הקודמת. גם האמרי משה (סימן יא) ביאר שיש שני סוגים שונים אך לא ירד לבאר באופן מוגדר את החילוק בין הסוגים האלו. לקמן יובא שחלק מהאחרונים הנ"ל נקטו לבסוף בדעת הרמב"ם שנאמן גם לענין דיני יוחסין, וחלק מהם נשאר עם הנחה זו ברמב"ם גם במסקנתם.

²¹ בכך אנו מיישבים את הרמב"ם מקושיית הרא"ש (כלל פב סי' א): "ודבריו תמוהין, מאחר שקוריהו ספק, למה כותב שהוא יורשו, ומוציא הממון מחזקת יורשין הודאין? ואי משום מגו קאמר, דאי בעי יהיב ליה כל ממוניה, חדא, דהא ברירנא לעיל דלא שייך הכא מגו, ועוד, אי משום מגו מהימנת ליה לענין ירושה, נהמנה נמי לפטרה מן החליצה, במגו דאי בעי פטר לה בגט! ואי משום דנאמנות דאב קאמר שהוא יורשו, כרבי יהודה, ולא משום מגו, אם כן לענין חליצה נמי יהא נאמן!..."

ולפטור מיבום וחליצה את אשתו,²² ורק מכך שהוא בעצמו אינו יכול לדעת שזהו בנו משום שמא זינתה גם עם אחר, אינו נאמן להכירו כבנו.²³

גם בשב שמתתא (שם) ובקצוה"ח (שם) משמע בדעת הרמב"ם שנאמן מדין יכיר גם ביחס לדיני יבום ולא רק ביחס לדיני ירושה.

3. יוחסין

כתב הרמב"ם (איסור"ב טו, יא-יב): "פנויה שנתעברה מזנות...או שאמרה לפלוני הממזר נבעלתי או לפלוני הנתין אפילו אותו פלוני מודה שהוא ממנו הרי זה הולד ספק ממזר כשם שזינת עם זה שהודה לה כך זינתה עם אחר...".

גם מהלכה זו נראה מלשון הרמב"ם, שדוקא משום ש"כשם שזינת עם זה שהודה לכך כך זינתה עם אחר" אינו נאמן להכירו כבנו, אך אלמלא טעם זה נאמן להכירו כבנו אף שאינו מוחזק לנו שהוא בנו, ומבואר שאפילו לענין יוחסין נאמן האב בכך. כן דקדקו מלשון הרמב"ם ה"גדול" ממינסק (שם ד"ה ולכאורה יש) ובחידושי רבי שמואל (ב"ב סימן ל אות ו ד"ה אולם). הש"ש (שם) נקט גם כן בדעת הרמב"ם שהאב נאמן באינו מוחזק לבנו גם לענין פסול יוחסין.

זכינו מרע"א (קמא ס"י קו) לגרגיר בענין זה, ונקדים את הקושי העולה מדברי הרמב"ם. הרמב"ם כאן, ולעיל בהלכות יבום, כתב שישנו ספק שמא זינתה עם אחר, ורבים תמהו²⁴ הרי הרמב"ם פסק בהלכות תרומות (ח, יד) שבאינה חשודה לא חוששים שמא זינתה עם אחר? רע"א מתרץ קושי זה, ומתירוצו נסיק לעניינו, וזה לשונו: "במה דנתחבטו האחרונים בדברי הרמב"ם ושוי"ע (אבה"ע ד, כו) אפילו אם מודה אותו פלוני שנבעלה לו שכשם שזינתה עם זה זינתה עם אחר, הא בדרבנן פסק הרמב"ם דל"א מדאפקרה בלא דיימא מעלמא... ואמרתי דאפשר באמת היכי דאיכא עדים דבא עליה הממזר ל"ח מדאפקרה בלא דיימא מעלמא... ואמרתי דאפשר באמת היכי דאיכא עדים דבא עליה הממזר לא אמרינן מדאפקרה בל"ד מעלמא, אלא בליכא עדים רק הוא מודה, בזה כיון דעכ"פ איתא לחששא לענין דאורייתא דאפקרה, ממילא ליכא לדונו לאב בודאי שמה שאומר זה בני אינו אומרו בבירור גמור שהוא

²² וכן דקדק הגר"ש טנא (ברכת שלמה סימן ט ט-י) בדברי הרמב"ם.

²³ סברא זו תוסבר בהמשך דברינו.

²⁴ ב"ח קנו ד"ה וכתב, ה"ה (יבום שם), ב"ש (ד, מ) וראה עוד בספר המפתח (הל' יבום שם).

"זה בני" באינו מוחזק לבנו

אביו, ובכהאי גוונא דלא הוי אב בבירור לפי דבריו, לא האמינתו תורה ואינו בכלל מכיר, ולא מאמינים ליה כלל שבא עליה, ולזה מורים כמעט דברי הה"מ שכתב פשוט הוא שהרי הוא עצמו אינו יכול לידע וכו' ואין זה אב שיהיה לו היכר".

רע"א מתרץ, שאכן כשיש עדים שבא עליה לא חוששים שמה אחר בא עליה כפי שפסק בהלכות תרומות, אלא כאן שאין עדים שבא עליה ורק מפיו אנו יודעים זאת, אנו חוששים שמה זינתה עם אחר, וכיון שגם לו עצמו יש ספק שמה אינו בנו אינו נאמן להכירו שזה בנו. משמע מרע"א שאם הבעל יאמר בבירור גמור שהוא בנו,²⁵ הוא נאמן בתורת יכיר אף שהולד אינו מוחזק לבנו,²⁶ אלא רק משום שאין הוא יודע זאת בפירוש לכן אין לו נאמנות של יכיר.

את גוף הסברא שהבעל אינו נאמן כשאינו אומרו בבירור גמור, ביאר הר"י כהן (דברי יוסף א עמ' נג): "גדר הנאמנות ביכיר הוא שמצד דיבורו אמירתו היא אמירה ברורה, ומה שאומר אומרו בבירור גמור, ויודע בבירור בלא כל ספק שהוא. ולכן באומר זה אינו בני, אמירתו היא אמירה ברורה בלא כל ספק שידוע שלא בא עליה וממילא הוא אינו בנו, משא"כ באומר שזה בני כיון דאיכא חשש שזינתה גם עם אחר, מה שאומר אינו אומרו בבירור גמור שהוא אביו, שהרי הוא עצמו אינו יכול לידע ובכי האי גוונא דלא הוי אב בבירור לפי דבריו, לא האמינתו תורה ואינו בכלל יכיר ולא מאמינים לו כלל שבא עליה" (וע"ש אריכות דבריו).

השו"ע (שם) הביא את דברי הרמב"ם, ונמצא שנקט להלכה שנאמן להכיר גם מי שאינו מוחזק כבנו וכן נאמן אף לדיני יוחסין.

ראינו שדעת הרמב"ם היא שהסמכות שניתנה לאב במסגרת יכיר, אמורה גם ביחס למי שלא הוחזק כבנו, ואף נאמן בכך לענין פסול הבן, אלא שנגד זה עומדים דברי הרמב"ם באותו הפרק (הלכה טו): "אבל האב שהוחזק שזה בנו ואמר בני זה ממזר הוא נאמן".

²⁵ וכגון שאומר לא זה ידי מתוך ידה (חידושי רבי שמואל שם) או שמדובר באשתו ממש ורוב בעילות אחר הבעל (באר יצחק ט ס"ק ח).

²⁶ פסקי דין כרך יג עמוד 378, באר יצחק (שם).

לכאורה מדוקדק מלשון הרמב"ם שדוקא אב "שהחזק שזה בנו" נאמן להכיר את בנו אך לא נתנה לאב סמכות להכיר מי שלא החזק כבנו, ונמצא שהרמב"ם סותר עצמו וכן העיר הר"ש רוזובסקי (שם ד"ה והנה).

כפי שכתבנו לעיל יש להעיר שעיקר דברי הרמב"ם שבמסגרת דין יכיר יש לאב סמכות לפסול גם מי שלא החזק כבנו צריכים ביאור, שהרי מדוע נאמר שאדם זר יוכל להעיד על יחוסו של פלוני ולפסול אותו?!

וכפי שכבר תמה ה"גדול" ממינסק: "אבל גוף שיטה זו תמוה בעיני, דא"כ כמו במוחזק לבנו נאמן לומר אינו בני, ה"נ באינו מוחזק לבנו יוכל לומר בני הוא אף נגד חזקה, א"כ אם יאמר על בן אשת חבירו דבנו הוא באופן דיודע בודאי שבנו הוא יוכל לשוי' ממזר, וזה ודאי אינו, דא"כ בידו לעשות לכ"ע ממזרי אתמהה".²⁷

האמרי משה (סי' יא ס"ק ב) הוסיף לבאר את הסברא לכך שאינו נאמן באינו מוחזק: "והנלע"ד דבאמת אם יבוא אחד ויאמר על איש שאין אנו מכירים אותו כלל ויאמר שהוא בנו וממזר הוא שבא על ערוה או על ממזרת בזה לא יהיה נאמן כלל, דלא האמינה תורה רק לאב לומר שבנו ממזר והיינו היכא דידעינן שהוא אב ובלא אמירתו היינו מחזיקים אותו לבנו שידעינן שאשתו הולדתו והיינו מחזיקים ודאי שהוא אביו והוא בנו, ואז נאמן לומר שממזר הוא והיינו אף לומר שאשתו זינתה ואינו בנו".²⁸

ר' שמואל (שם ז-ט) מכריע שבאמת דעת הרמב"ם היא כאמור שלאב ניתנה סמכות רחבה להכיר גם את מי שאינו מוחזק כבנו, ואף לענין פסול יוחסין, וכדי לתרץ את הסתירה הנ"ל הוא מביא יסוד של הגרש"ש.

²⁷ והוסיף: "ואף דאם יש לו אב א"כ יוכל האב האמיתי להכחישו דהוא ג"כ יאמר דבני הוא, ונוקים אב כנגד אב ונוקמא אחזקה, וכמו בתרי ותרי דאיכא למ"ד דמדאורייתא מוקמינן אחזקה וכ"ש בכה"ג דלכ"ע מוקמינן אחזקה, אכתי ביתוס דאין לו אב אמיתי להכחישו, יוכל לשוי' ממזר והוא דבר שאין הדעת סובלו".

²⁸ והוסיף: "ואף שלא האמינה תורה רק לאב והרי הוא אומר שאינו אביו ואמאי מהימן באמת, וי"ל בזה בשני אופנים או דהואי מדין חזקה שהיינו מחזיקים עד עתה שהוא אביו והוא בנו והתורה נתנה נאמנות למי שמחזיקים אותו שהוא אב לומר על בנו הן להכשיר והן לפסול לומר שהוא ממזר ואינו בנו. או י"ל באופן אחר קצת דנאמן בממ"נ דע"כ אם נרצה להכשירו ולומר שאינו ממזר היינו משום שנחזיק אותו שהוא אביו ובנו הוא דהא ידעינן שאשתו הולידתו, וא"כ ע"כ כשנרצה להכשירו מוכרחים אנו לומר שהוא אביו, והרי כיון שהוא אביו יש לו נאמנות ולומר שהוא אינו בנו והוא אינו אביו, דאיך נאחו ולומר שהוא כשר והוא אביו והרי האב יש לו נאמנות וע"כ מהימן האב לפסולו".

הגרש"ש בשערי יושר (ו,יג) יסד שנאמנות יכיר לומר שהוא בנו, זה רק ביחס לדיני הבן אך לא ביחס לדיני האב,²⁹ היינו שהוא אינו נאמן לומר שהוא האב של אותו בן, וממילא יש לו דיני אב, אלא שהוא רק נאמן לומר שאותו אחד הוא בנו ויש לו דיני בן, ונפ"מ שאם מת הבן בחיי האב, האב לא יורש אותו, שהרי ירושת האב היא מדיני האב ולגבי דיני האב אין נאמנות של יכיר.

והוסיף הגרש"ש שכמו כן, אם אמר על אחד שלא הוחזק לנו שהוא בנו, "זה בני" ובן גרושה או חלוצה הוא, תתחלק הנאמנות, שנאמן לומר שהוא בנו, אך לא נאמן לומר שהוא בן גרושה ובן חלוצה. הטעם לכך הוא שלהעיד על בנו שהוא בן גרושה או חלוצה זו סמכות שיש לאב להעיד על יחוס בנו, ועל כן היכן שלא ידוע שהוא אביו אלא על פיו שאומר שזה בנו אין לו נאמנות לכך, שהרי נאמנותו היא רק ביחס לדיני הבן ולא ביחס לדינים הנוגעים לאב עצמו. ומכיון שהוא אינו מוחזק לנו בתור אב אלא רק על סמך עדותו, אין עדות זו מסוגלת להעניק לו תורת אב ובכך להעיד גם על יחוס הבן. הסמכות להעיד על יחוס הבן ניתנה רק למי שמוחזק לנו בתור אב. אמנם במקרה שיחוס בנו נוצר ממילא על ידי עדות "זה בני" וכגון שהאב כהן ואנו מכירים שהאם אינה גרושה או חלוצה, אז יחוסו של האב משליך על יסוד הבן וגם הבן נחשב ככהן, שהרי במקרה זה יחוס הבן אינו נגזר מעדות ספציפית על יחוס הבן, אלא מכך שהוא בנו של אביו.

לאור דברי הגרש"ש, תירץ ר' שמואל את הסתירה בדעת הרמב"ם. לאב אכן יש סמכות להכיר גם מי שלא מוחזק כבנו, וסמכות זו נוגעת אף לענין פסול יוחסין, אך כל זה כאשר יחוס הבן מוגדר באופן ישיר וממלאי על פי יחוס האב, ועל כן בפנויה שזינתה עם ממזר (הלכה יב) האב נאמן לפסול את בנו לולי החשש שמא זינתה עם אחר, שהרי כיון שהאב הוא עצמו ממזר והאב נאמן להכירו כבנו ממילא גם הבן נחשב כממזר, אך כאשר מדובר באב שהוא עצמו כשר אלא שמעיד שהבן נולד מביאת פסול, נמצא שבמקרה כזה הוא מעיד על יחוס הבן, וכאמור רק במוחזק לנו מתחילה שהוא אביו נאמן, שהרי קביעת יחוס הבן זו זכות של האב, אך אם זה שהוא אביו, זה רק על סמך הכרתו "זה בני" אינו נאמן לקבוע את יחוס הבן על סמך הגדתו שהוא אביו, ועל כן אינו נאמן להעיד על יחוס הבן אלא רק במוחזק לנו שהוא אביו.

²⁹ כעין יסוד הש"ש ורע"א לעיל, שיכיר אינו מועיל ביחס לפטור מיבום וחליצה שהרי אלו דינים הנוגעים לאם ולא דינים הנוגעים לבן.

לאור זאת ניתן ליישב גם את תמיהתו של ה"גדול" ממינסק. סתם אדם לא יוכל לומר על פלוני שאינו מוחזק כבנו: "זה בני וממזר הוא" ובכך לפסול את יחוסו, שהרי סמכות זו ניתנה רק למי שמוחזק כאביו, ורק במקרה שיחוסו של הבן נובע ישירות מייחוס האב, נקבע יחוסו של הבן על ידי הכרת האב.³⁰

ויש להעיר שבשב שמעתתא (שם) משמע שלא חילק, והנאמנות להעיד על שאינו מוחזק לבנו היא בכל מקרה ולא רק במקרה שייחוס הבן נובע באופן ישיר מייחוס האב, וצ"ע כיצד הוא יפרנס את דברי הרמב"ם בהלכה טו.

עד עתה נקטנו בדעת הרמב"ם שהסמכות שניתנה בדין יכיר היא רחבה, ואדם נאמן להעיד על מי שאינו מוחזק כבנו בין לדיני ירושה בין לדיני יבום ויוחסין. אמנם יש שהבינו אחרת ברמב"ם.

דרך ב': נאמנות ביחס לירושה ולא ביחס לשאר דינים

על סמך ההנחה שלא מסתבר שהאב יוכל לפסול סתם אדם מן השוק, נקטו ה"גדול" ממינסק (שם ד"ה ושיטת הרמב"ם בדרך השניה), האמרי משה (סי' יא), והאבי עזרי (איסו"ב טו, טו) שהסמכות להעיד באינו מוחזק כבנו היא רק לענין ירושה אך לא לענין דיני יבום ויוחסין. החילוק מבוסס על מה שכתבנו לעיל, שבדין יכיר קיימים שני דינים שונים. הדין האחד ביחס לירושה הנובע מכך שהוא הבעלים על הממון ועל כן יכול להכיר גם מי שלא הוחזק כבנו, והשני הוא סמכות שניתנה לאב להכיר את יחוסו של הבן, אך כאמור סמכות זו ניתנה דוקא כאשר מוחזק שהוא בנו.³¹

גם הרב זולטי (ספר הזכרון לגר"ח שמואלביץ עמ' תקנח), והברכת אברהם (ב"ב קכז, ב) הלכו בדרך זו. הם דייקו זאת מדברי הרמב"ם שהובאו לעיל:

³⁰ גם זה שכתוצאה מעדותו נאמן לפסול מי שלא הוחזק כבנו וכגון בממזר זה חידוש, וכפי שנראה להלן שאחרים למדו בדעת הרמב"ם שנאמן רק לענין ירושה ולא לשאר עניינים, אמנם נראה שתמיהתו של הגדול ממינסק מתמתנת לאחר צמצום זה בדעת הרמב"ם.

³¹ ומה שהבאנו לגבי ארוס וארוסה, שכאשר הארוסה טוענת שבנה ממזר ואילו הארוס טוען שהוא בנו, יש שיטות הסוברות שהארוס נאמן, ולכאורה מוכח מכאן שנאמן להעיד שזהו בנו גם באינו מוחזק לבנו, ודלא כאחרונים הנ"ל, על כך כתב האמרי משה (שם סוס"ק ד): "דהכא בארוס כיון שבחד צד כשאומר שאינו בנו ע"כ דמהימן משום ד"ל הממ"י (המבואר לעיל הערה 28), וע"כ גם כשאומר שממנו הוא נאמן דבכל צד האמינותו תורה, ואם מהימן לפוסלו נאמן גם להכשירו אבל היכא דל"ש כלל ממ"י וגם לא הוחזק גם להמ"י לא מהימן". ודבריו צ"ע.

”זה בני” באינו מוחזק לבנו

”אבל האב שהוחזק שזה בנו ואמר בני זה ממזר הוא נאמן”, שמשמע שנאמן רק בהחזק שזה בנו.³²

לאור זאת יישבו האחרונים³³ את קושיית קצות החושן שהובאה בתחילת דברינו. בגמרא בכתובות (כה,ב) משמע שנאמן להעיד על בנו שהוא כהן רק משום שבידו להאכילו תרומה, ומדוע לא נאמן משום יכיר לסוברים שיכיר מהני גם באינו מוחזק לבנו? על כך הם ענו שלשיטתם מיושב היטב, שהרי דוקא ביחס לדיני ירושה ניתנה לאב סמכות להכיר מי שאינו מוחזק כבנו אך לא ביחס לשאר דינים.³⁴

לעיל הבאנו את דברי הרמב”ם: ”פנויה שנתעברה מזנות... או שאמרה לפלוני הממזר נבעלתי או לפלוני הנתין אפילו אותו פלוני מודה שהוא ממנו הרי זה הולד ספק ממזר כשם שזינת עם זה שהודה לה כך זינתה עם אחר...”.

דקדקנו שמשמע שמעיקר הדין התורה העניקה סמכות לפסול אף סתם אדם מן השוק ורק משום שיש חשש שזינתה עם אחר אינו נאמן, ואם כן כיצד אחרונים אלו יבארו הלכה זו ברמב”ם?³⁵

³² הרב זולטי תלה את יסוד החילוק הנ”ל, בדברי רבינו אליהו, שכתב שישנם שני פסוקים שונים לדין יכיר, אחד לענין ירושה ואחד לענין ייחוס.

³³ אמרי משה (שם ס”ק ה), הרב זולטי (שם עמוד תקנט), ברכת אברהם (שם).

³⁴ לעיל הבאנו שהמאירי פירש שכהן נאמן להכיר פלוני כבנו ובכך להאכילו בתרומה משום דין יכיר והקשנו שבגמרא משמע שנאמן רק משום שבידו להאכילו בתרומה ולא מדין יכיר. לדבריו מבאר הרב זולטי את כוונת המאירי. באמת המאירי סובר כרמב”ם שאינו נאמן מדין יכיר כשאינו מוחזק לבנו ומה שאומר המאירי שנאמן משום יכיר זה משום שהוקשה לו כקושיית התוספות (כתובות שם ד”ה שבידו) מדוע נאמן משום שבידו להאכילו בתרומה, הרי אין בידו להאכילו לאחר מיתה ואם כן אין זה מיגו? על כן המאירי סובר שאכן אין כוונת הגמרא שנאמן להאכילו בתרומה משום המיגו, שהרי אין זה מיגו טוב כקושיית התוספות, אלא כוונת הגמרא שהמיגו מהני לאשוויא כמוחזק לבנו לגבי אכילת תרומה שהרי בידו להאכילו בתרומה, ואם כן הוא נאמן להחזיקו כבנו לגבי אכילת תרומה וממילא הוא נאמן להחזיקו כבנו ומכיון שהוא מוחזק כבנו הוא נאמן מדין יכיר, שהרי במוחזק לבנו הוא נאמן גם ביחס לדיני יחוס ולא רק ביחס לירושה. ומה שאינו נאמן להשיאו אישה משום שכיון שאין בידו להשיאו אישה, הרי הוא לגבי להשיאו אישה כאינו מוחזק לבנו, שאינו נאמן לענין יחוס מתורת יכיר באינו מוחזק לבנו.

³⁵ האמרי משה והרב זולטי התבססו בין היתר על דברי הרמב”ם בהלכות יבום, שאינו נאמן להכירו כבנו ובכך לפטור את אשתו מיבום וחליצה, ומכל מקום נאמן לדיני ירושה. הם כתבו שלשיטתם חילוק זה מובן היטב. אמנם כאמור אנו דקדקנו גם מדברי הרמב”ם האלו להיפך, שדוקא משום שיש חשש שזינתה עם אחר אינו נאמן, ולא משום שלא שייכת נאמנות של יכיר, ואם כן צ”ע כיצד הם יבארו את דברי הרמב”ם.

הנצי"ב (משיב דבר ד, ד) מתייחס לדברי הרמב"ם, ומציג פירוש אחר בדבריו, באופן שלא רק שהרמב"ם אינו סותר אחרונים אלו, אלא אדרבה כוונת הרמב"ם היא לומר בדיוק כדבריהם, שאינו נאמן משום שמדובר באינו מוחזק כבנו. וכך כתב:

ונראה דה"פ דכלפי דנ"ל מדכתיב בן השנואה יכיר, שנאמן אדם לומר בני זה ב"ג וב"ח, וכך נאמן אדם לומר בני זה ממזר, וא"כ אמאי אין הממזר הבוועל נאמן לומר שהוא בנו וממילא יהיה ממזר, אבל אינו קשה כלל שאין האב נאמן לפסול את בנו אלא באם שהוא מוחזק שהוא בנו וכ"כ בפי' הרמב"ם שם בה' ט"ו אבל האב שהוחזק שהוא בנו ואמר בני זה ממזר הוא נאמן, משא"כ כאן לא הוחזק כלל שהוא בנו, שהרי העולם סבורים שאפשר שזינתה עם אחר ג"כ וא"כ אינו בחזקה שהוא בנו מש"ה אינו נאמן, ולא משום שיש לחוש ע"פ דין לכך אלא שאין האב הממזר נאמן לפוסלו אבל אם היו עדים שנבעלה מממזר באמת הולד ממזר ודאי ואין חוששים שמא זינתה עם אחר, ולא כמו שהבינו האחרונים בפי' דברי הרמב"ם.

הנצי"ב מתייחס לתמיהה שהובאה לעיל בדעת הרמב"ם מדוע הרמב"ם כותב שחוששים שזינתה עם אחר בלא דיימא מעלמא? הנצי"ב אומר שאכן מצד ההלכה לא חוששים שזינתה עם אחר כפי שפסק הרמב"ם בהלכות תרומות, ומה שהרמב"ם אומר כאן שיש חשש שזינתה עם אחר אין הכוונה שזהו חשש מצד הדין וההלכה, אלא שרק העולם חושש שזינתה עם אחר. מכיון שהעולם חושש שזינתה עם אחר, נמצא שפלוגי המסופק אינו מוחזק כבנו של הממזר. לאור זאת מבאר הנצי"ב שכוונת הרמב"ם בדבריו "כשם שזינתה עם זה שהודה לה כך זינתה עם אחר" היא לומר שכיון שאינו מוחזק כבנו אין הממזר נאמן לפוסלו, שהרי נאמנות יכיר היא דוקא במוחזק לבנו כפי שמדויק ברמב"ם בהלכה טו מהלכות ביאה. נמצא שהרמב"ם אומר בפירוש כדעת אחרונים אלו שאין נאמנות לפסול באינו מוחזק לבנו, וזוהי גופא הסיבה לכך שאינו נאמן לפוסלו.

דרך ג' ברמב"ם ובראשונים הסוברים שנאמן באינו מוחזק לבנו

עד שלב זה עיקר הנידון, האם נאמן להעיד על אחד מן השוק שהוא בנו, סבב סביב סוגיית יכיר. הארכנו לדון, האם במסגרת דין יכיר התחדש שאדם נאמן להעיד על אחד מן השוק שזהו בנו. אמנם הרב שאול ישראלי (משפטי שאול סי' ב) ביאר שטעמם של הראשונים הסוברים שנאמן לומר "זה בני" אינו

"זה בני" באינו מוחזק לבנו

מבוסס על דין יכיר אלא על סברות מסוימות הנוגעות לדיני ירושה. מכאן שהנאמנות ב"זה בני" שייכת רק ביחס לדיני ירושה ולא ביחס לשאר הדינים.

לעיל הבאנו שרשב"ם סובר שאדם לא נאמן להעיד על אחד מהשוק "זה בני" כדי שירשו, והבאנו שיש ראשונים החולקים על דבריו וסוברים שנאמן שנאמן, וכך כתב הרא"ש: "וכתב ר"מ ז"ל פליאה גדולה לומר כן שאם בא אדם ממדינת הים הוא ובנו ואמר זה בני שלא יירש אותו הבן בנכסים שנפלו לו לאחר מכאן אלא שאר בניו או שאר קרוביו הקרוב קרוב קודם".

ותמה הר"ש ישראלי מדוע לומר שאינו נאמן היא "פליאה גדולה", ואם מפני שרבינו מאיר נוקט שיכיר מלמדנו שנאמן גם במקרה שאינו ידוע כבנו, הרי הרשב"ם כתב שאין הוכחה לכך מן הכתוב:

והוסיף שכבר העיר כן הפרישה (רעט, א) על רבינו מאיר.

על כן ביאר "שמסברא בעלמא אומר כן, ולא מקרא יליף לה ולא תלי לה בפלוגתא דר"י ורבנן, אלא הוא מצד שאין זה מתקבל על הדעת שלא יהא אדם נאמן בזה". וכן כתב הפרישה בפירוש: "ומשמע מלשונו דס"ל דבלא קרא דיכיר הנכתב בבכור הוא נאמן בפשוט, מכוח סברא כיון שאין ידוע לנו אם בנו הוא או לא, למה לא נאמינו כשאומר שהוא בנו".³⁶

עוד העיר שיש צורך להוסיף בכך ביאור, משום שאפשר לטעון ולומר סברא נגדית, שפשוט שלא נאמן, שהרי הוא בא להוציא מידי שאר הבנים המוחזקים בתור יורשים.

ועל כן ביאר הר"ש ישראלי שהנאמנות להעיד "זה בני" מבוססת על דברי הר"י המפורסמים בסוגיית "אשתמודעינהו". הגמרא (יבמות לט, ב) אומרת למסקנה שאפילו קרוב ואישה נאמנים להעיד על פלוני שהוא אחי המת לצורך יבום אשת המת משום ש"גלויי מילתא בעלמא הוא". ומבאר הר"י (יג, א בדפי הר"י): "דלאו אמילתא דאיסורא קמסהדי ולאו אממונא מסהדי אלא מלתא בעלמא הוא דמגלו דהדין ניהו גברא פלן והא ניהי איתתא פלניתא וכיון דמודעי ליה הכי הרי איתחזק גביה דההוא סהדא מפומא דהאי קרוב או מפומא דהאי איתתא דהאי ניהו פלניא והא ניהי פלניתא הלכך שרי

³⁶ לדרכו תירץ הרב ישראלי את הסתירה בדעת הרא"ש שהצגנו לעיל (הערה 5). הרא"ש אכן סובר שאינו נאמן מדין יכיר כשאינו מוחזק לבנו כמו ששמע בתשובת הרא"ש, ומה שהרא"ש בב"ב מביא בשם הר"מ שנאמן באינו מוחזק לבנו זה לא מדין יכיר אלא סברא בפני עצמה הנוגעת לדיני ירושה.

ליה לסהדא למיסמך אפומייהו ולמיסהד עלויה דההוא גברא או עילוה דהך איתתא בין לענין איסורא בין לענין ממונא".

וכתב הרב ישראלי שכן הדין לענין ירושה, שאומר שהוא בנו וברגע זה הדבר אינו נוגע לענין ירושה, שהרי האב עדיין חי, ואם כן אינו "אלא מילתא בעלמא". ולאחר מכן כשזה מגיע לענין ירושה "הרי איתחזק... דהאי ניהו פלניא, ואפשר להכריע עפ"ז בין לענין איסורא בין לענין ממונא".

ולענין יבום כתב, שאינו נאמן לומר "זה בני" גם לרמב"ם, משום דמה שנאמן מסברא לומר "זה בני", "זהו רק בנוגע לבן, שאין לראות אותו שמעיד ע"ז כנוגע בדבר, ואינו חשוד שישקר. משא"כ לענין לפטור אשתו מן החליצה כשאין בידו לגרשה בזה הרי הוא בגדר חשוד, דשמא רחים עלה ורוצה לפטרה ע"כ לא נאמן".³⁷

אמנם דייקנו מדברי הרמב"ם בהלכות ביאה שמעיקר הדין יש נאמנות לאב לומר "זה בני" ורק משום שיש חשש שזינתה עם אחר אין לו נאמנות להכירו כבנו, ואם כן כיצד הרמב"ם מתיישב לפי הרב ישראלי?

הרב ישראלי התייחס (שם עמוד כ במוסגר) לדברי הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה ואומר שמה שהרמב"ם כתב שאינו נאמן, משום שכשם שזינתה עם זה יש חשש שזינתה עם אחר, "עדיפה מינה נקט שגם לפי דידיה עצמו אין אמירתו נחשבת כברי ונפק"מ לגבי ירושה, כיון שיתכן שזינתה עם אחר".

הרב ישראלי מוסיף להוכיח שגם שם הראשונים שכתבו שנאמן באינו מוחזק לבנו, זה רק מסברא נקודתית בדיני ירושה, ולא מדין יכיר ועל כן נאמנותו להכיר אחד מן השוק כבנו היא רק ביחס לדיני ירושה.

אמנם יש להעיר על דבריו, שאף שאכן בריטב"א (ב"ב קלד, א) משמע שנאמן משום סברא, מכל מקום בלשונו משמע שנאמן גם משום יכיר ולא רק משום

³⁷ שהרי הרי"ף בעצמו כתב: "ודוקא היכא דליכא חששא דחשדא אבל היכא דאיכא חששא דחשדא לא מיבעי ליה לסהדא למיסהד בין במילתא דאיסורא בין במילתא דממונא אלא עד דבדיק בהדי אחרינא".

אמנם על עיקר ביאור זה בדברי הרמב"ם לענין יבום יש להעיר, שאכן הרב ישראלי מבאר היטב את החילוק בין ירושה ליבום מדוע בירושה נאמן וביבום לא, אך מדוע הרמב"ם נימק שאינו נאמן משום "כשם שזינת עמו כך זינת עם אחר" ולא משום שאינו נאמן כלל? (וכעין זה הערנו על דרך ב' לעיל). ופלא שקושיא זו שואל הרב ישראלי מעצמו מדברי הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה כפי שיובא לקמן, אך הוא אינו רואה קושי על דבריו בדברי הרמב"ם בהלכות יבום!?

"זה בני" באינו מוחזק לבנו

סברא, ואם כן מוכח בפירוש שנאמנות יכיר בעצמה מועילה לגבי ירושה ולא רק סברא.

ומביא הרב ישראלי שכעין דבריו כבר כתב האור שמח (נחלות ב, יד): "הרי דהימנותו דיכיר (לר"י נגד החזקה ולרבנן בצריך היכרא) דוקא במוחזק שהוא בנו, רק דבשאר אדם³⁸ איכא חזקה דאין אדם רוצה להעביר ירושה מיורשיו ולתת לאחר שלא כדין".

גם לפי האו"ש כתב הרב ישראלי (עמוד טז) שלענין יבום אין לו נאמנות, שהרי דוקא ביחס לירושה יש חזקה דאין אדם רוצה להעביר ירושה מיורשיו ולתת לאדם אחר שלא כדין, אבל ביחס לחליצה אין חזקה כזו.

ומצאתי שגם הקובץ הערות (כא, כא) והאו"ת (קיצור כללי מיגו אות ל) למדו שהוי דין נקודתי בהלכות ירושה, אמנם מסברא אחרת והיא הודעת בע"ד ואם כן נאמן גם ביחס לנכסים הבאין לאחר מכאן.³⁹ הקובץ הערות הוסיף שלפי"ז ודאי שנאמן רק ביחס לירושה ולא ביחס ליבום שהרי בזה לא שייך הודאת בע"ד.

אלא שלדרך זו עולה השאלה, אם ישנן סברות שנאמן לגבי ירושה ואפילו באינו מוחזק לבנו, אם כן מדוע התורה היתה צריכה לחדש את דין יכיר, הרי נאמן גם בלעדי דין זה?

הקובץ הערות תירץ (שם, כב) שדין יכיר מתייחס לחלק בכורה, וחלק בכורה שאני שהרי נתיבות המשפט (רעח, ט) חידש שחלק בכורה הוי חיוב על היורשים ליתן מתנה זו לבכור ולא הוי חיוב על האב, ועל כן כתב הקובץ

³⁸ כוונתו לאפוקי מגר כמבואר שם, שבגר אינו נאמן שרוצה להפקיע נכסיו מתורת הפקר וליתנו למי דרחים ליה. האו"ש העמיס דבריו על הירושלמי (ב"ב פ"ג ה"א), ואכמ"ל בזה.

³⁹ בקובץ הערות (שם, כא) גרס בדברי הרמב"ם (נחלות ד, א): "האומר זה בני וזה אחי נאמן להורישו, אע"פ שאינן מוחזקין בקרוביו שהרי הודה". ודייק מלשון הרמב"ם "שהרי הודה" שטעמו משום הודעת בע"ד. והוסיף שאף שחב ליורשים הידועים לנו נאמן, ואינו נחשב כתב לאחריו כפי שכתב הרמב"ם (מלוה ולוה טו, ז), שאם מלוה התנה שיהיה גובה בלא שבועה אף מן היורשים גובה מהם בלא שבועה אך לא מלקוחות וכתב הקובץ הערות שמבואר שנאמן על יורשיו מטעם הודאת בע"ד. אמנם גרסת הרמב"ם לפנינו שונה מגרסת הקובץ הערות: "האומר זה בני... אע"פ שהודה באנשים שאינן מוחזקין שהן קרוביו הרי זה נאמן ויירשנו". לגרסא זו אין הרמב"ם מנמק שסיבת הנאמנות היא משום שהודה ואם כן אין ראייה שהנאמנות לענין ירושה מבוססת על הודאת בעל דין. שו"ר שכן העיר הרב אריה זאב גורביץ (ר"י גייטסהד) בגליונותיו על הקובץ הערות (נדפסו בקובץ קול התורה חוברת עב עמוד לא הערה ז).

הערות שהאב לא נאמן בהודאתו להטיל חוב על היורשין שהרי הוא חב לאחריני ורק מדין יכיר נאמן שזהו בכורו.

הרב ישראלי כותב שני תירוצים נוספים לקושיא זו:

א. בשעת העדות שזהו בנו, הרי הוא מעיד רק על הקורבא אליו, וקורבא זה ענין הנוגע לנושאים רבים ועל כן שייך בזה "הוחזק" שזהו בנו כמבואר ברי"ף הנ"ל, ומתוך כך כשאנו באים לדון ביחס לירושה הוא יורש שהרי כבר הוחזק לנו שהוא בנו. אמנם לעדותו שזהו בכורו אין נפק"מ אלא רק ביחס לירושה, שהרי בכור זה רק ביחס לדיני ירושה, ואם כן אין זה נחשב שמעיד על מילתא בעלמא אלא הרי זה כמעיד על ירושה ועל זה צריך עדות.

ב. דין בכורה תליא בהכרה ממש⁴⁰ ולא בגילוי מילתא, ועל כן כדי להחזיקו בכור צריך שני עדים או הכרת האב שנתנה לו תורת נאמנות כאילו ב' עדים.

תמצית הדברים

הבאנו בקצרה שיטות הראשונים ביחס לנאמנות אדם לומר על מי שאינו מוחזק כבנו "זה בני". ביררנו את שיטת הרמב"ם והעלינו ג' דרכים ברמב"ם. דרך א – הרמב"ם סובר שמעיקר הדין נאמן ב"זה בני" מדין יכיר גם ביחס ליבום ודיני יוחסין ולא רק ביחס לדיני ירושה. דרך ב - הרמב"ם סובר שנאמן מדין יכיר רק ביחס לדיני ירושה ולא ביחס לשאר הדינים. דרך ג – הנאמנות בזה בני איננה מבוססת על דין יכיר אלא על סברות מסוימות בדיני ירושה, וממילא ודאי שאין נאמנות לומר "זה בני" כשאינו מוחזק לבנו ביחס לדינים אחרים.

⁴⁰ הרב ישראלי ביסס יסוד זה על דברי הגמרא (ב"ב קכו, א) ששתי נשים שילדו במחבוא שני זכרים ולא ניתן להבחין מי מהם נולד קודם והריהו הבכור לאביו, אינם יכולים לכתוב הרשאה זה לזה ואף שאחד מהם ודאי בכור וזאת משום שכדי לתת את חלק בכורה צריך לדעת בבירור מיהו הבכור וצריך על כך עדות ממש.